

เขื่อนน้ำเทิน 2 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ช้างป่าเอเชียในอ่างเก็บน้ำ

โครงการฟื้นฟูเวศวิทยาในภูมิภาคอินโดจีนและพม่า (TERRA)
พฤศจิกายน 2547

ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือที่รู้จักกันในนาม "ดินแดนล้านช้าง" ซึ่งแสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของช้างที่มีอยู่ในลาว คือช้างป่าเอเชีย [*Elephas maximus*] แต่ในปัจจุบัน จากการประเมินของสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (IUCN) ช้างในประเทศลาวตกอยู่ใน "ภาวะเสี่ยง" จนถึงภาวะ "ใกล้สูญพันธุ์" โดยประชากรช้างในประเทศลาวปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 930–1,300 ตัว จากการศึกษาพบว่า ประชากรกลุ่มใหญ่ของช้างป่าในลาว พบมากในเขตภาคเหนือ แถบแขวงไซยะบูลี นอกจากนี้ยังพบในที่ราบสูงนากาย ซึ่งเป็นเขตที่ราบสูงผืนใหญ่ที่สุดในภาคกลางของลาว ติดต่อกับชายแดนเวียดนาม

ที่ราบสูงนากาย เป็นเขตที่กำลังมีการเตรียมการ เพื่อการสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำน้ำเทิน 2 ขนาดกำลังผลิต 975 เมกะวัตต์ มีพื้นที่อ่างเก็บน้ำ 450 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 280,000 ไร่) และจะทำให้เกิดพื้นที่เสื่อมโทรมอย่างน้อย 950 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 600,000 ไร่) ในเขตที่ราบสูงนากายและพื้นที่รอบข้าง

ในขณะนี้ ทางกลุ่มผู้สร้างเขื่อนน้ำเทิน 2 คือ บริษัทเอกชนจากประเทศไทย การไฟฟ้าฝรั่งเศส และรัฐบาลลาว กำลังอยู่ในระหว่างเสนอรายงานการศึกษาต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการเขื่อนน้ำเทิน 2 ให้กับทางคณะกรรมการบริหารของธนาคารโลก เพื่อรับรองให้บริษัทเหล่านี้ทำการกู้เงินจากธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ ได้ หนึ่งในการศึกษาดังกล่าว คือ การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องผลกระทบและแผนการจัดการเกี่ยวกับเรื่องช้าง เสนอไว้ในเอกสาร "แผนการประเมินและจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อม (EAMP) สำหรับโครงการเขื่อนน้ำเทิน 2" จัดทำโดย บริษัท ซีเทค อินเตอร์เนชันแนล, มิถุนายน 2547 โดยมีสาระสำคัญ และข้อเสนอต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ประชากรของช้างป่าในที่ราบสูงนากาย มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของที่ราบสูง มีช้างประมาณ 120 ตัว อยู่ประมาณ 6 ฝูงในบริเวณนี้ แต่อาจจะมีการรวมตัวกันมากถึง 450 ตัว ในช่วงฤดูฝน กลุ่มที่สองอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ บริเวณลำน่าน้ำเทินไหลลงสู่ที่ราบสูงนากาย แต่ไม่มีข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนประชากรช้างในบริเวณนี้

2. ช้างในที่ราบสูงนากายพึ่งพาพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างมากในการดำรงอยู่ พื้นที่ชุ่มน้ำ หรือป่าบุง ป่าทามในที่ราบสูงนากาย มีอยู่ประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร (ประมาณ 30,000 ไร่) โดยพื้นที่ประมาณ 27.4 ตร.กม. (ประมาณ 17,000 ไร่) จะถูกน้ำท่วมจากเขื่อนน้ำเทิน 2 และพื้นที่ประมาณ 47 ตร.กม. จะกลายเป็นพื้นที่เสื่อมโทรมหลังการสร้างเขื่อน

3. ลักษณะการใช้ทรัพยากรเพื่อการหากินของช้าง คือ ฝูงช้างทางตะวันตกเฉียงเหนือ จะใช้พื้นที่บริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของที่ราบสูงนากายตลอดทั้งปี และจะหากินดินโป่งในแถบนี้ตลอดทั้งปี ส่วนฝูงช้างทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ใช้พื้นที่บางส่วนในบริเวณนี้ และใช้เป็นบางช่วงเท่านั้น ในช่วงฤดูฝน ช้างทั้งสองฝูงจะใช้พื้นที่เป็นบริเวณกว้างขึ้น และเข้มข้นขึ้นในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของที่ราบสูงนากาย โดยจะอาศัยตามลำน่าน้ำเทินมากที่สุด ในการขุดดิน และจับคู่ โดยช้างใช้พื้นที่บริเวณป่าไผ่เป็นแหล่งหากินมากกว่าแหล่งอื่นๆ นอกจากนั้น ช้างยังใช้เขตที่มีโป่ง (ทั้งโป่งดินและโป่งน้ำ) ซึ่งมีอยู่มากในบริเวณนี้เป็นอย่างมาก การแพร่กระจายและการโยกย้ายของฝูงช้างขึ้นอยู่กับแหล่งแร่ธาตุในโป่งเหล่านี้ ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละจุด ฝูงช้างมีแนวโน้มที่จะเข้าไปในหากินตามแหล่งดินโป่งที่อยู่ในที่อันหลากหลาย มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ พบว่าช้างจะเข้าไปในโป่งบ่อยขึ้นในช่วงฤดูฝน หรือหลังจากฝนตก เพราะน้ำฝนชะล้างธาตุอาหารต่าง ๆ ทำให้ช้างหากินธาตุอาหารได้ง่ายขึ้น

4. ปัญหาการถูกคุกคามของช่าง ประชากรช่างในเขตที่ราบสูงนากายถูกคุกคามจากการล่าเพื่อเอาเงา และมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้น เนื่องจากความต้องการมีมากขึ้น ปัญหาช่างถูกคุกคาม เกิดจากการสูญเสียและลดลงของถิ่นที่อยู่อาศัย จากการทำการเกษตร รวมทั้งการทำไม้ และการที่ช่างถูกทำร้ายจากการรุกรานเข้าไปในพื้นที่เกษตร มีความขัดแย้งระหว่างช่างกับคน ซึ่งเคยทำให้ชาวบ้านเสียชีวิตและบาดเจ็บสาหัส และหากไม่ประเมินและมีมาตรการในการบรรเทาปัญหา ความขัดแย้งนี้มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้น

หากมีการกักเก็บน้ำในอ่าง ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นได้เนื่องจากการแย่งชิงพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและหากิน จะสร้างภาวะกดดันให้กับฝูงช่างเกี่ยวกับการโยกย้ายและการขยายพันธุ์ อย่างไรก็ตาม หากพื้นที่ในที่ราบสูงนากายกลายเป็นอ่างน้ำ จะเกิดลักษณะเป็นเกาะที่มีระยะห่างกันระหว่าง 400 เมตร ถึง 1.5 กิโลเมตรในแต่ละเกาะ ซึ่งอาจไม่ใช่อุปสรรคเสมอไปสำหรับช่าง (คืออาจอยู่อาศัย หรือว่ายน้ำไปมาได้)

5. ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อสัตว์ป่าโดยรวม จะเกิดจาก

- **การเพิ่มขึ้นของประชากรมนุษย์ในเขตที่ราบสูงนากาย** จะทำให้เกิดการล่าสัตว์ และเกิดการแย่งใช้ทรัพยากรจากแหล่งเดียวกันเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการก่อสร้างและอาจต่อเนื่องไปถึงช่วงการเปิดใช้เขื่อน
- **การทำลายแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่า** อ่างเก็บน้ำของเขื่อนจะท่วมแหล่งที่อยู่อาศัยและหากินของช่างเป็นบริเวณกว้าง ท่วมแหล่งดินโป่ง เขตหากินอื่น ๆ และเส้นทางการอพยพโยกย้ายของสัตว์ตามธรรมชาติ รวมทั้งจะสูญเสียแหล่งที่อยู่ของเป็ดดำ (White-winged duck) ไปด้วย
- **การที่อพยพชาวบ้านจากพื้นที่อ่างเก็บน้ำเข้าไปอยู่ในแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า หรือการอนุญาตให้เป็นเขตที่สามารถเข้าถึงได้** โดยประชากรมนุษย์ที่ถูกอพยพจากเขตที่กลายเป็นอ่างเก็บน้ำ ในที่ราบสูงนากาย เข้าไปในพื้นที่ซึ่งบางส่วนของปัจจุบันถูกประกาศเป็นป่าอนุรักษ์นากายน้ำเทิน

6. ข้อเสนอ แนวทางป้องกัน ได้แก่ การหามาตรการหาถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมสำหรับช่างที่มีหลักประกันในเรื่องความหนาแน่นของแหล่งอาหาร ซึ่งต้องหลีกเลี่ยงการอพยพมนุษย์เข้าไปในเขตที่จะเป็นถิ่นอาศัยของช่าง; มีมาตรการบรรเทาผลกระทบที่เหมาะสม (ช่างจะว่ายน้ำข้ามเกาะต่างๆ ของอ่างเก็บน้ำได้หรือไม่); มีแผนการละเอียดเพื่อลดผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับประชากรสัตว์เมื่อเขื่อนเริ่มกักเก็บน้ำโดยหาวิธีการที่จะลดผลกระทบในช่วงต้นๆ เช่น พยายามทำให้สัตว์โยกย้ายออกจากพื้นที่ก่อนที่เขื่อนจะเก็บกักน้ำ สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่อ่างเก็บน้ำกับคนที่เกี่ยวข้องว่าจะน่าจะถูกเก็บกักอย่างไร และจะเกิดเกาะต่าง ๆ ตรงจุดไหนบ้าง เป็นต้น รวมทั้งหามาตรการต่าง ๆ เพื่อจัดการกับนักล่าสัตว์ป่า

เนื่องจากแผนการใด ๆ ก็ตามที่คิดค้นเพื่ออนุรักษ์ช่าง จะมีประโยชน์ต่อสัตว์ป่าชนิดอื่นๆ ที่อยู่ในแหล่งเดียวกันด้วย เพราะฉะนั้น ความเข้าใจเกี่ยวกับช่างและพื้นที่ของช่างจึงมีความจำเป็นคือต้องรู้ขนาดของประชากรและการกระจายของช่าง, รูปแบบของการอพยพย้ายถิ่นของช่าง, ถิ่นที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมในปัจจุบัน แหล่งทรัพยากรที่ช่างพึ่งพิง และรู้ว่าแหล่งที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมในอนาคตของช่างจะเปลี่ยนไปอย่างไรหลังจากน้ำท่วมแล้ว

ข้อเสนอปัจจุบันในการอนุรักษ์ช่าง คือต้องศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญทางระบบนิเวศโครงสร้าง ข้อมูลทางโภชนาการของพื้นที่โป่งต่างๆ ที่ฝูงช่างใช้ และอิทธิพลที่มีต่อนิเวศของช่าง ศึกษาพฤติกรรมของช่าง และรูปแบบของกลุ่มช่างซึ่งเป็นการศึกษาในระยะยาวในเขตที่ราบสูงนากายอย่างต่อเนื่องอย่างน้อย 3 ปีก่อนที่จะมีการกักเก็บน้ำในเขื่อน และอีก 3 ปี หลังจากกักเก็บน้ำแล้ว

นอกจากนั้น จะต้องพยายามรักษาหรือเสาะหาถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีคุณภาพสูง ซึ่งต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้ (1) ใกล้แหล่งน้ำ แหล่งหากิน และแหล่งดินโป่ง (2) ถิ่นที่อยู่ต้องประกอบด้วยภูมิประเทศแบบต่างๆ (3) ต้องมีแหล่งพืชที่เป็นอาหารที่ช่างชอบ (4) การกระจายตัวของถิ่นที่อยู่และภาวะแปลกแยกกับถิ่นที่อยู่ต้องอยู่ในเกณฑ์ต่ำ (5) ต้องมีพื้นที่ที่ติดต่อกันเป็นผืนใหญ่พอที่จะ

รองรับกับประชากรข้างที่มีอยู่ และ (6) จะต้องรักษาพื้นที่รอยต่อเพื่อรองรับการเคลื่อนย้ายของข้างในแต่ละฤดู

เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างข้างกับมนุษย์ภายหลังการเก็บกักน้ำในเขื่อน มีการเสนอให้ทดลองใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ป้องกันการบุกรุกทำลายไรสวนของข้างได้ การศึกษานี้จะรวมอยู่ในแผนการอนุรักษ์ข้างด้วย

สำหรับมาตรการลดผลกระทบเพื่ออนุรักษ์ประชากรข้าง คือ ต้องให้ความสนใจเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายไปมาของประชากรข้าง และการใช้ทรัพยากรต่างๆ อย่างเข้มข้นของข้างในที่ราบสูงนากาย จะต้องมีการจัดการเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างข้างกับมนุษย์ที่จะเกิดขึ้น

มาตรการลดผลกระทบในเรื่องการสูญเสียของถิ่นที่อยู่ของข้าง ความขัดแย้งระหว่างข้างกับคนที่เพิ่มขึ้น และผลกระทบอื่นๆ ที่จะตามมาหลังจากพื้นที่ถูกท่วมกลายเป็นอ่างเก็บน้ำ มีข้อเสนอ ดังนี้; สร้างโป่งเทียมในเขตป่าสงวนนากาย-น้ำเทิน เพื่อดึงดูดฝูงข้างจากพื้นที่โป่งเดิมไปสู่แหล่งโป่งใหม่ๆ ทางตอนเหนือของอ่างเก็บน้ำ และให้ระบุ และปรับปรุง "เกาะ" ต่างๆ ที่จะเป็นที่อยู่อาศัยของข้าง มีความเป็นไปได้สูงมากที่ข้างจะใช้ เส้นทางเคลื่อนย้ายเดิมของตน ซึ่งจะทำให้ความขัดแย้งระหว่างข้างกับคนที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น ควรจะมีการเลือก "เกาะ" ที่เหมาะสมเพื่อปรับปรุงสภาพถิ่นที่อยู่ของข้างให้ดีขึ้นก่อนที่ปัญหาจะก่อตัวขึ้น ในการเลือกเกาะ หรือจุดที่อยู่อาศัยแต่ละแห่งนั้นจะต้องเลือกแต่เฉพาะพื้นที่ที่เคยเป็นเส้นทางเคลื่อนย้ายของข้างเท่านั้น และจะต้องเป็นเส้นทางที่ห่างไกลจากถิ่นฐานของมนุษย์ด้วย

ในปัจจุบัน บริษัทสร้างเขื่อน NTPC (Nam Theun Power Company) ได้ขอคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญของ World Conservation Society (WCS) สำหรับการพัฒนาและการดำเนินการแผนการอนุรักษ์ข้าง แผนการดังกล่าวจะเริ่มต้นในฤดูแล้งของปี 2547 เพื่อออกแบบและทดสอบแผนการจัดการสำหรับรองรับกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างข้างกับมนุษย์ที่จะเพิ่มขึ้นในบริเวณริมอ่างเก็บน้ำทางตอนใต้

อย่างไรก็ตาม จากการพิจารณาเสนอไว้ในเอกสาร "แผนการประเมินและจัดการทางด้านสิ่งแวดล้อม (EAMP) สำหรับโครงการเขื่อนน้ำเทิน 2" ผู้เชี่ยวชาญในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องข้างป่าเอเชีย มีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

ประเด็นความน่าเชื่อถือของรายงาน พบว่ารายงานมีเนื้อหาน้อย ไม่เพียงพอกับการนำมาพิจารณาประกอบการวิเคราะห์ หรืออ้างอิง อีกทั้งขัดแย้งกับใจความสำคัญในการสรุปแต่ละประเด็น ซึ่งมีความโน้มเอียงที่จะสนับสนุนการสร้างเขื่อน อีกทั้งผู้ศึกษาไม่ได้นำรายละเอียดทางด้านวิศวกรรมมาประกอบการวิเคราะห์ จึงไม่สามารถสรุปผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่จะเกิดขึ้นกับสัตว์ป่าได้ การทำรายงานใช้เวลาสั้น คือศึกษาเฉพาะบางฤดูกาลเพียงครั้งเดียว จึงไม่เพียงพอที่จะศึกษา ความไม่น่าเชื่อถือของข้อมูลดังกล่าว จึงมีอาจจะนำมาสร้างแผนการติดตามตรวจสอบผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีประเด็นเบื้องต้นที่น่าสนใจจากการอ้างอิงของผู้จัดทำรายงาน (ซึ่งไม่เกี่ยวกับการวิเคราะห์ที่ผิดของผู้จัดทำรายงาน) คือรายงานพบว่า มีข้างถึง 2 ฝูงอาศัยอยู่ในพื้นที่ และมีอัตราความหนาแน่นต่อหน่วยพื้นที่สูง และการศึกษายอมรับว่า สภาพถิ่นที่อยู่อาศัยของข้างต้องมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อขีดความสามารถในการรองรับได้ จึงทำให้ขนาดประชากรดังกล่าวดำรงอยู่ได้ อีกทั้งข้างมีการใช้ดินโป่งตลอดทั้งปีในพื้นที่ โดยมีลำน้ำเทินเป็นจุดบ่งชี้ที่สำคัญของข้าง ในการเคลื่อนย้ายหากินและปฏิสัมพันธ์ระหว่างฝูง และยอมรับว่า ในพื้นที่ซึ่งจะมีการก่อสร้างเขื่อนมีปัญหากการคุกคามข้างป่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว ทั้งการล่าข้างเพื่อเอาสภาพถิ่นที่อยู่อาศัยถูกคุกคามจากกิจกรรมการเกษตรและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ การจับข้างและปัญหาข้างได้รับบาดเจ็บจากเหตุต่าง ๆ

การที่การศึกษาเสนอว่า ให้มีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ ชี้ให้เห็นว่า ผู้จัดทำรายงานเองยอมรับว่า ข้อมูลที่มีอยู่ยังไม่สามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ผลกระทบได้ การที่มีการเสนอ

ที่ให้หาแหล่งรองรับข้างในพื้นที่ใหม่ และการสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ให้กับข้าง แสดงให้เห็นการทำงานทางวิชาการที่ไร้ความน่าเชื่อถือ มิได้ยืนอยู่บนพื้นฐานการให้ความสำคัญกับผลของข้อมูลที่ได้จากการสำรวจ แต่อาศัยการวางแผนการทำงานในอนาคตจาก การคาดเดา ซึ่งชี้ให้เห็นชัดว่า ข้อเสนอเบื้องต้น ก็จะไม่ได้นำไปสู่การใช้ประโยชน์จริงแต่อย่างใด

ในการประชุมสัมมนาทางเทคนิค (Technical Workshop) ซึ่งจัดโดยธนาคารโลก และกลุ่มบริษัทผู้สร้างเขื่อนในช่วงเดือนสิงหาคม-กันยายน 2547 ที่ผ่านมา แม้จะถูกตั้งคำถามอย่างกว้างขวาง เกี่ยวกับความอ่อนด้อยในเรื่องข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ป่าสำคัญคือข้าง ทางธนาคารโลกและกลุ่มบริษัท ยังพยายามโต้เถียงว่าการศึกษาข้อมูลทำโดย “ผู้เชี่ยวชาญ” จากองค์กรสัตว์ป่าระหว่างประเทศ แต่หลีกเลี่ยงที่จะตอบคำถามเกี่ยวกับเรื่องการป้องกัน และการจัดการที่จะรับประกันการสูญพันธุ์ของข้างในที่ราบสูงนากาย

เห็นได้ชัดเจนว่า ผู้เสนอโครงการสร้างเขื่อนน้ำเทิน 2 มิได้หาข้อมูลเรื่องข้างป่าในเขตที่ราบสูงนากาย ตามหลักการทำงานทางด้านวิชาการซึ่ง เป็นที่ยอมรับของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องที่มีไม่น้อยกว่า 10,000 องค์กรทั่วโลก อีกทั้งมิได้ขอความเห็นจากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้น ต่อผลของรายงานการศึกษาที่มีอยู่ และรับฟังความคิดเห็นอย่างเป็นกลางและโปร่งใส ก่อนที่จะเริ่มกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบจากโครงการ และจัดทำมาตรการรองรับต่าง ๆ ที่เป็นจริง ดังนั้นโครงการสร้างเขื่อนน้ำเทิน 2 จึงมีแนวโน้มที่สูงยิ่ง ที่จะทำลายถิ่นที่อยู่ของประชากรข้างเอเชียที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของโลกลงโดยสิ้นเชิง